

VALÓDI ÉNÜNK KÖVETÉSE, MINT A TOVÁBBTANULÁSI DÖNTÉS SIKERSTRATÉGIÁJA?

FOLLOWING OUR TRUE SELF AS A SUCCESS STRATEGY FOR FURTHER EDUCATION DECISIONS?

BRASSAI László

Abstract: There are gaps in the literature on further education as part of the career choice process, particularly in relation to secondary education. In the present study, we have processed empirical data on the decision to continue education among age 13-15 years (grade VIII students in the Romanian education system). Specifically, we investigated the predictive value of four decision strategies in the realization of the preference for further education. In line with international trends, our results highlight an increase in the role of media popularity and a decrease in the role of parents and peers at this age. At the same time, they reveal the strong predictive value of a decision strategy based on true self as guide, which has been studied for the first time in an international context in the secondary school age group.

Keywords: further education preference, success of further education decision, decision strategies

1. Pályaválasztás és döntéshozatal

A romániai oktatási rendszerben a pályaválasztás feladatával a diákok első ízben az általános iskolai tanulmányaik elvégzésével szembesülnek. Ennek az életszakasznak a pályaválasztás szempontjából legfontosabb feladata a továbbtanulás érdekében meghozott döntés. E döntéssel a diák középiskolai tanulmányait ráállítja egy oktatási nyomvonalra, amely vagy a felsőfokú oktatási rendszerbe vezet tovább, vagy – egy szakma elsajátítása esetében – a munkaerőpiacon történő elhelyezkedésben finalizálódhat.

Egyes szerzők a pályaválasztást egyetlen döntési aktusnak tekintik (Kuijpers és Scheerens, 2006). A pályalélektanban azonban szélesebb körben elfogadott az a nézet, miszerint a pályaválasztási döntésre, mint folyamatra kell tekintenünk, amelyen Gati és Asher (2001) szerint, a fiatalok keresztülmennek, amikor életképes szakmai alternatívákat keresnek, összehasonlítják őket, majd választanak egyet. Az említett szerzők (i.m.) e folyamatnak hat, egymásba fonódó mozzanatát különböztetik meg: 1) a választás szükségességének tudatosítása és motiváció a pályaválasztási folyamatba való bekapcsolódásra, 2) önismeretszerzés, 3) széleskörű tájékozódás a pályák világában, 4) részletes, mélyreható információgyűjtés a vonzó pályaalternatívákról, 5) válaszalternatívák állítása és a legjobb alternatíva kiválasztása, 6) kitartás a választott továbbtanulási irány/szakma/foglalkozás mellett, azaz elköteleződés.

Nincs egyetlen helyes válasz arra, hogyan születnek a „legjobb” döntések, ahogyan arra sem, hogy milyen döntéshozatali stratégiák vezetnek a legnagyobb valószínűséggel a személy számára kielégítő döntésekhez. Döntési helyzetekben egyesek megérzéseikre hallgatnak,

mások igyekeznek józanok maradni és racionálisan mérlegelni, megint mások a jó döntés érdekében tájékozódni próbálnak szakértőktől, ismerősöktől, barátoktól, vagy mások példáját viszonyítási alapnak, esetleg követendő modellnek tekintik. A racionális döntésméletek alapfeltevése szerint az emberi viselkedés racionális: döntési helyzetben az egyén költség-haszon alapú mérlegelést végez, és azon válaszalternatíva mellett dönt, amely a legnagyobb valószínűséggel a legnagyobb hasznot ígéri (Browning és mtsai, 2000). Az emberek különböző racionális döntési stratégiákat foganatosítanak egyszerűbb és összetettebb logikai műveletek alkalmazásával. Az elvonatkoztatás síkján a hipotetikus-deduktív gondolkodás feltevések következményeinek elképzelését teszi lehetővé, ezzel mentális síkon elvárt eredményeket vetítve elő. A gondolkodás tehát nem csupán elemzést tesz lehetővé, hanem perspektívákat nyit, sőt valószínűségeket tesz tel a célállítás számára (Shafir és LeBoeuf, 2002). A döntésméletek formálódásának korai időszakát az a felfogás uralta, miszerint a döntéshozatalban a szubjektív élményfolyamatok – amelyek a tapasztalatszerzés megszervezésére és a viselkedés tanuláson alapon történő irányítására fejlődtek ki – alárendelődnek a kognitív folyamatoknak, amelyek az értelmi működés formális logikai aspektusa révén az intuitív folyamatokat meghaladó lehetőségekkel támogatják a választás aktusát (Hastie és Dawes, 2010). A racionalitás elsődlegessége az intuícióval szemben, az érzelmi implikáció döntési hibaforrásként történő felfogása (Phillips, 1997) mára már jórészt meghaladott (Epstein, 1994; Lieberman, 2003). Empirikus eredmények több szinten is rámutatnak arra, hogy elhibázott lenne az észszerűséget állítani a döntési sikeresség mércéjének – ugyanis a racionálisnak nyilvánított döntésnek lehetnek elhibázottak is. Gilbert és Wilson (2000) például olyan eseteket dokumentáltak, amikor az egyének – bár racionális szempontból észszerű döntéseket hoztak – azok mégsem vezettek az elvárt eredményekhez. Az észszerűség tehát tartozéka, de nem minden esetben biztosítéka a döntés sikerességének. Nisbett és Wilson (1977) szerint ennek oka az, hogy a racionális döntéshozatal csupán implicit oksági műveleteken alapul, nem pedig a realitás valóság-hű leképezésén. Ilyenképpen a döntések sikerességére nézve a formális logikai műveletek prediktív értéke semmivel sem nagyobb az intuitív folyamatokénál. Berridge és munkatársai (Berridge, 2002; Winkielman és Berridge, 2003; Berridge és Aldridge, 2009) több tanulmányban is rámutattak arra, hogy még a „tisztán” racionális ítéletalkotást és döntéshozatalt is számos „nem tudatos” szubjektív folyamat kíséri és befolyásolja.

A formállogikai követelményeknek többnyire csak gyengén, esetleg egyáltalán nem megfelelő intuitív folyamatok döntéshozatali érvényességének megítélésében áttörést Kahneman és Tversky munkásságának Nobel-díjjal való elismerése hozott (2002-ben). Kahneman és Tversky maguk is egy Nobel-díjjal elismert munkára alapoztak, Simon korlátozott racionalitás elméletére, mely még 1955-ben rámutatott arra, hogy a döntési helyzetekben az egyének nem sikerül birtokba vennie a döntést meghatározó valamennyi lényegi információt, ami meggátolja az optimális döntést. A helyzeti hiányosságok meghaladásához így az egyén a logikai műveleteket nélkülöző intuitív ítélkezésbe bocsátkozik. Következésképp együtt kell élnünk azzal a tudattal, hogy az emberi döntések részben irracionálisak, amennyiben azok a logikai műveletekkel ellentétben, erőfeszítés nélkül, önkéntelenül, a logikai műveleteket mellőző információfeldolgozás alapján zajlanak, az előzetes tapasztalatokra és/vagy a megérzésre támaszkodva. Ennek ellenére, amint Simon (i.m.) fogalmazott, mégis lehetnek sikeresek!

Pályalélektani tanulmányában Krieshok (1998) hasonló következtetésnek ad hangot: „a viselkedés kezdeményezésére és a döntéshozatalra szolgáló információfeldolgozás legtöbb esetben nem tudatos szinten történik” (217 o). Blustein és Strohmér még 1987-ben rámutattak arra, hogy a tanulók sok esetben nem racionális megközelítést alkalmaznak a pályaválasztási lehetőségeik mérlegelésekor. Döntési helyzetben az alanyok, bár racionális stratégiákat

alkalmaztak, döntésüket mégis erőteljesen áthatotta a szubjektivizmus (Blustein és Strohmer, i.m.). Más esetben, döntésképtelenség esetén – amikor a munkafeltételekkel kapcsolatos elvárások ütköztek egymással, vagy amikor a belső hang az észszerűséggel ütközött – az egyén nem a racionálnak, hanem belső megérzésének adott elsőbbséget (Denes-Raj és Epstein, 1994; Zajonc, 1980). Másfelől, a személy-pálya illeszkedésre épülő pályaválasztási modell a racionalitás mellett épp a személyességet tekinti kulcstényezőnek a döntési eredményességben (Singh és Greenhaus, 2004; Yates, 2015). A 2010-es évektől kezdődően Dik (Dik és Duffy, 2009; Dik és mtsai., 2009), Duffy (Duffy és mtsai., 2011), Hirschi (Hirschi, 2012; Hirschi és Hermann, 2013), Marsh (Marsh és mtsai., 2020), Steger (Steger és mtsai., 2010; Steger és mtsai., 2021) szubjektív élményfolyamatokra összpontosuló pályalélektani vizsgálatai végül számos empirikus eredménnyel is hitelesítették az érzelem-fókuszú döntési modellek érvényességét a pályaválasztásban. Így tudományos szempontból is megalapozták azt a hétköznapi megfigyelést, miszerint pályaválasztási helyzetben a belső, szubjektív folyamatokra történő hagyatkozás érvényes döntéseket eredményez. Ezt az irányvonalat erősítik a „valódi én”, mind fenomenológiai konstruktum döntéshozatali szerepére irányuló vizsgálatok. *(A „valódi én” fogalmának pszichológiai megközelítéséről lásd bővebben a 2.3. fejezetet)* A valódi én útmutató szerepét tesztelve a döntéshozatalban Schlegel és munkatársai (2013) amerikai mintán, Kim (2022) pedig kínai, indiai, szingapúri és dél-koreai mintán arra kérték a vizsgálatban résztvevő személyeket, hogy értékeljék, mennyire tartják valószínűnek, hogy a vizsgálatvezetők által eléjük tárt tizenkét különféle döntéshozatali stratégia személyesen kielégítő döntésekhez vezet. A vizsgálati alanyok körében azon döntésekkel kapcsolatban volt a legmagasabb a szubjektív elégedettség mértéke, amelyek a valódi énjük indíttatására történtek. Mindez azt sugallja, hogy döntéseinkkel kapcsolatban a valódi énünk útmutató szerepe kultúrafüggetlen, univerzális emberi sajátosság lehet. Hasonlóképpen, a valódi én mint útmutató laikus döntéshozatali elméletet tesztelve Schlegel és mtsai (2013) hat, különböző módszeren alapuló (kérdőívvezés, naplózás, kísérlet, manipulást kísérlet) vizsgálatosorozatuk eredményeit egybevetve rámutatnak arra, hogy a vizsgált személyek a valódi énjük követésére alapozott döntéseikkel szignifikánsan elégedettebbek voltak, mint a többi tizenegy döntési stratégiára alapozott döntések bármelyikével.

2. Társadalmi, interperszonális és individuális hatások a pályaválasztásban

A pályaválasztási ökológiai modelljének értelmében (Young, 1988) a szakirodalom számos társadalmi, interperszonális és individuális befolyásoló tényezőt dokumentált, amelyek moderálják a pályaválasztási döntést (Cabrera és La Nasa, 2002; Germeijs és Verschueren, 2007). Kutatásunkban a társadalmi aspektusok közül a média-népszerűség hatását, az interperszonális tényezők közül a szülői- és kortárshatásokat, az individuális tényezők közül pedig a valódi én hatását vizsgáltuk.

2.1. Társadalmi hatások

A hagyományos karrierút a szakma elsajátítása céljából oktatásban eltöltött éveket, majd az aktív munkavállalói éveket jelenti, amelyben a szakmai előrehaladás a megszerzett szakmai tapasztalatok és a szervezeti elvárásokhoz való eredményes alkalmazkodás függvénye (Segers és mtsai., 2008).

Az egyre változó társadalmi feltételek a hagyományostól merőben eltérő lehetőségeket nyújtanak a munkavállalásra és jövedelemszerzésre. A digitalizáció előretörésével a munkavégzés újabb és újabb szakmai modelljei válnak elterjedtté. A Valcour és mtsai (2007) által bemutatott, személyre szabott szakmai karrier modell (customized careers – olyan pályamodell, amelyre az eltérő munkaidő, az alternatív természetű munkaviszony jellemző), a Gubler és mtsai (2013) által bemutatott változatos karrier modell (protean career - olyan

pályamodell, amelyet az egyén, és nem a szervezet menedzsel), vagy az Arthur és mtsai (2005) által bemutatott határvonalak nélküli karrier modell (boundaryless career – olyan pályamodell, amelyben a szervezeti és pszichológiai határok teljes mértékben fellazulnak és elmosódnak) a munkavégzésnek a változó társadalmi szükségletekre épülő módozatait testesítik meg, amelyeket a modern társadalom felvállal, és a kortárs média által széleskörűen népszerűsít. Tekintve, hogy a digitális technológiák robbanásszerű fejlődésével és széleskörű terjedésével, a szélessávú internethálózat kialakulásával a világháló mindennapi életünk részévé vált, az új pályamodell média-népszerűsége multiplifikálódik.

A digitalizációval a serdülők tájékozódásának fő forrása egyre inkább a világháló és a közösségi média a mindennapi életviteli praktikákban (pl. gyakorlati ötletek és megoldások különféle élethelyzetekre), és a tanulmányi kérdésekben egyaránt (Sari és mtsai., 2024). Mindez jelentős hatással van a pályaválasztási döntéseikre (Hirschi, 2018). A sztárok, celebek, influencerek, énekesek, blogírók, vloggerek személyes példája szakmai modelljük média-népszerűsége révén vonzó, s így befolyásoló hatású (Cocker és Cronin, 2017). Egyes szerzők (Bravo és mtsai., 2017) empirikus adatokkal is megerősítik a mindennapi tapasztalatban érzékelt médiahatások kettős természetét. Azaz, hogy míg egyfelől a „társadalmi nevelés” eszközeként jó szolgálatot tesznek például az új társadalmi értékek közvetítése (pl. pluralizmus, tolerancia, egyéni önérvényesülés) a globális problémák iránti érzékenyítés, a társadalmi elköteleződés (pl. a civil szellemiség erősítése) terén, másfelől azonban valóságtorzító jellegüknél fogva kockázati hatással bírnak a társadalmi valóság bemutatásában (Dilon, 2020). Ez utóbbi tekintetében például a népszerű foglalkozások bemutatásából teljes mértékben hiányoznak a szakmavégzés nehézségeire, megpróbáltatásaira vonatkozó információk: esetenként a szedentáris munkavégzés, a szélsőségesen megnövekedett munkaidő, a reális önkép inadaptív mértékű torzulása stb. (Sari és mtsai., i.m.). Más esetekben egyes foglalkozások társadalmi-gazdasági sikerértéke erőteljesen felnagyított és általánosított (Audrezet és mtsai., 2017).

2.2. Interperszonális hatások

Meggyőző mennyiségű empirikus adat támasztja alá azokat az elméleti modelleket, amelyek a társas befolyás közvetett és közvetlen hatását tárgyalják a serdülőkorú pályaválasztásra (Barger és mtsai., 2019; Nawabi és Javed, 2019; Trost és Levin, 2000).

Ami a szülői hatásokat illeti, kimutatást nyert a családi struktúra (Yeh és Lempers, 2004), a szülők szocio-kulturális státusának, a szülők végzettségének (Osa-Edoh és Alutu, 2011), a szülők munkaértékének és munkavégzéssel kapcsolatos beállítódásának (Dube, 2013), a szülői társas támogatásnak (Kracke, 2011), a szülői szakmai modellnek (Amundson és Penner, 2011), a nevelési stílusnak és a szülői bánásmódnak (Alexander és Harris, 2022) a szerepe a serdülők pályaválasztásában. E hatások természete árnyalt a nem, a szülők és a gyermekek életkora, a testvérek száma függvényében (Gibons, 2004; Soresi és mtsai., 2014). Ami a kortárshatást illeti, ezek közvetlen és közvetett érvényesülése is jórészt tisztázott a szakirodalomban (Trost és Levin, 2005). A kortárs társas háló, a formális és informális kortárscsoportok, a szignifikáns barátok a serdülőkorú szocializáció legmeghatározóbb közegei (Sandhu és Tung, 2005). Alakítják a serdülő munkaértékeit, munkával kapcsolatos igény szintjét és teljesítményét, továbbtanulással kapcsolatos aspirációit, elvárásait, céljait, konkrét választásait (Khatab, 2005). Emellett a társas támogatás átstrukturálhatja a gondolkodást, serkentheti a motivációt, fokozhatja az önbizalmat. Negatív holtterükben azonban a társas hatások helyettesíthetik az önálló gondolkodást, a mások példájával való azonosulás elodázhathatja a döntéshozatalt, vagy egyenesen felmentheti az egyént a döntéshozatal terhe alól.

Újabb vizsgálatok kísérletet tettek arra, hogy elemezzék azokat a mechanizmusokat, amelyekeken keresztül a kortársak pályaválasztásra gyakorolt befolyása érvényesül. Mundt és Mundt (2020) két alapfeltevés összehasonlító elemzését valósították meg: egyrészt, hogy a kortárshatás egyszerű társas ráhatás eredményeként érvényesülne, másrészt, hogy a kortárshatás a társválasztás komplex szelekciós mechanizmusainak működésekként érvényesülne. Eredményeik tükrében határozott továbbtanulási elképzeléssel rendelkező serdülőknél inkább a szelekciós hatás érvényesül – vagyis, hogy alkalomadtán olyan kortársakkal társulnak, akik illeszkednek saját érdeklődési körükhöz –, míg a még határozatlan továbbtanulási elképzeléssel rendelkezőknél inkább a társas ráhatás érvényesül.

2.3. *Individuális hatások*

A pályaválasztást meghatározó egyéni tényezőkkel kapcsolatos kutatások nagyjából az önbecsülés és énhatékonyság, a motiváció és az értékek, az elvárások és a képességek hatásának a feltárására irányultak (Aszman és mtsai., 2021). Az olyan belső, szubjektív struktúrák szerepe viszont, mint a valódi én útmutató szerepe a döntéshozatalban, kevésbé tisztázott a szakirodalomban. Ebből a megfontolásból a valódi én pszichológiai koncepcióját a soron következőkben nagyobb terjedelemben is kifejtjük.

A személyiség felépítésének és működésének pszichológiai magyarázata már a kezdetektől magában foglal olyan elképzeléseket, amelyek szerint a személyiségnek vannak központibb és vannak periférikusabb elemei. E koncepció az analitikus és humanisztikus hagyományokon átívelően végigvonul a kognitivisták szemléletig (Strohminger és mtsai., 2017).

Jungnál (1991) a persona az a kreált személyiségrészt, amelyet az egyén abból a célból alakít ki, hogy ezen keresztül érintkezzen a külvilággal, ezzel megóvva valódi énjét a nem kívánt külső hatásoktól. A személyiség inflálódásával a perszónával történő túlzott azonosulás megy végbe, melynek eredményeként az egyén egyre inkább elveszíti a kapcsolatot önmagával és egyre inkább azonosul egy kreált énnel. Ez a deficites működésmód aztán lelki megbetegedéshez vezet.

Horney (2004) neuróziselméletében a személyiség központjaként a reális én az az egyetlen erőforrás, amely képes és akar fejlődni, s amelyre támaszkodva az egyén képes vágytörekvéseit a valósághoz igazítani (Ábraham, i.m.). Winnicott a „valódi én” kifejezést a hiteles emberi érzések és indítékok tárházának tekinti, megkülönböztetve a „hamis éntől”, a személyiség érdekekre épített homlokzatától. Amikor mások elvárásai felülírják a bensőnkől fakadó szándékainkat, kialakul a „fals” személyiség (Ábraham, 1991).

A vonáselemélet letéteményese, Allport (1985) szerint a személyiség felépítése és működése hierarchikusan szervezett, azaz a hierarchia csúcsán néhány kardinális emberi tulajdonság szervezi a kevesebb, mintegy tucatnyi centrális tulajdonságot, amelyek megnyilvánulását ennél jóval több másodlagos tulajdonság színezi. A szerző szerint e szerveződés ad magyarázatot arra, hogy mindenkit olyannak tartunk, mint senki mást és egyben olyannak, mind mindenki mást.

Rogers (1980) szerint az valódi én önazonosságunk lényegi, invariáns magja. Akkor, amikor a szignifikáns személyek nem hajlandók hitelt adni a valódi énnel, az egyén maga is szembefordulhat valódi énjével, engedve a felettes én mértékadó elvárásainak. Maslow (2016) szerint mindannyiunknak van egy inherens, környezetünktől független belső természete. A személyiség fejlődésének legerőteljesebb motivációs struktúrája, az önaktualizáció (más helyen önrealizáció), valódi énünk beteljesítését jelenti. Ennek mércéje pedig a hitelesség, hiszen az, aki hiteles, valódi énjével összhangban, vagyis önazonosan cselekszik.

Kognitivistá nézőpontból az énhez rendelt valódiság attribútum egy, a pszichológiai esszencializmusnak nevezett jelentéstulajdonítási mechanizmus tükrében válik értelmezhetővé (Cimpian és Salomon, 2014; Gelman és Wellman, 1991). Ennek értelmében mindennek a világon megvan a maga valódi természete. Christy és mtsai (2019) nyolc különböző kutatási módszerrel igazolták, hogy a valódi énrre vonatkozó emberi hiedelem háttérében valójában az esszencializációnak tulajdonítható attribúciós mechanizmus áll.

Több kutató (De Freitas és mtsai., 2018; Kim és mtsai., 2022) egybehangzó véleménye szerint a valódi én egy kultúrafüggetlen alaphiedelem, mint ahogyan az is, hogy a valódi én morális értelemben véve eredendően jó (De Freitas és mtsai., 2017). Sheldon és mtsai (2012) a valódi ént a társas érintkezés viszonylatában mint leplezetlen önmagunkat határozták meg, amikor a személy önmagát adja, azt, aki ő valójában.

A valódi én inherens természetét erősíti a tény, hogy a köztudat valódi énünket sokkal inkább tekinti énünk olyan részének, amely adott, és amelyre önmagunkba tekintve rátalálunk, semmint énünk olyan részének, amelyet képzeletünkkel formázunk meg – s amelyre sokkal inkább az énídeál fogalma illik (Schlehel és mtsai., 2012). Valódi énünk megélése, a vele összhangban való cselekvés csökkenti a depresszió és a tehetetlenség érzését (Schlegel és Hicks, 2011), és favorizálja az élet értelmességének megélését (Schlehel és mtsai., 2009), a valódi önmagunkkal összhangban meghozott döntéseink pedig az étellel való elégedettséggel töltenek el (Schlehel és mtsai., 2013).

3. A kutatás módszertana

3.1. Problémafelvetés, célállítás, hipotézisek

A továbbtanulási döntés keresztmetszeti (Cabrera és LaNasa, 2002; Gati, 1986; Gati és Asher, 2001; Gati és Kulcsár, 2001; Singh és Greenhaus, 2004) és hosszmetzeti (Germeijs és Verschueren, 2006) vizsgálatából számos empirikus adat áll rendelkezésre. Mind a magyar, mind a nemzetközi szakirodalomból hiányoznak viszont a 13-15 éves korosztályra vonatkozó empirikus adatok. E korosztálynak azonban kiemelt figyelmet tulajdonítunk tekintve, hogy a romániai oktatási rendszerben tanulók ebben az időszakban szembesülnek először a pályaválasztás feladatával – a továbbtanulási döntés kapcsán. Másrészt, míg a pályaválasztási döntéshez kapcsolódó eddigi empirikus vizsgálatok többnyire keresztmetszeti adatgyűjtésre épültek, jelen kutatásunk jelentős módszertani újítást jelent be azzal, hogy utánkövetéses kohorsz-vizsgálati elrendezésre törekszik. Harmadrészt, a változó világ feltételeivel együtt módosulnak a továbbtanulási döntést befolyásoló tényezők is, így folyamatosan szükség van a szakirodalomban megfogalmazott tendenciák és feltárt összefüggések naprakész validálására a fiatalok kortárs generációjánál.

Jelen kutatásunk célja a továbbtanuláshoz kapcsolódó – széles körben elemzett (szülők, barátok hatása, a racionalitás hatása) és a szakirodalomba újonnan beemelt (média népszerűség hatása, valódi én hatása) – döntési stratégiák prediktív értékének vizsgálata. A vonatkozó szakirodalmat áttekintve a társas hatások érvényesülése szempontjából a média népszerűség prediktív értékének erősödését vetítettük elő a szülők, barátok befolyásával szemben. Ugyanakkor, mind az észszerűsége, mind pedig az intuícóra épülő stratégia döntési sikerfokozó hatására számítottunk. Az előbbire nézve arra támaszkodva, hogy az észszerűség alapja a széles körben elfogadott döntési sikertényezőnek: az elemző-tervező kognitív működésnek. Az utóbbi esetben pedig arra támaszkodva, hogy az értelmi fejlődés ütemét tekintve ebben az életkorban a racionális gondolkodás még nem éri el működési maximumát, így az intuitív döntési stratégiák nagyobb szerepet kaphatnak a döntéshozatalban.

3.2. Résztevők és adatfelvétel

Vizsgálatunk alanyai 13-15 éves (VIII. osztályos) Kovászna megyei serdülők voltak. Az adatgyűjtés két lépcsőben valósult meg. Első lépésben populációsintű adatgyűjtést végeztünk online kérdőíves módszerrel. A Google Űrlapok segítségével készített önkitöltős kérdőívet 1934 nyolcadik osztályos tanuló töltötte ki (átlagéletkor 14,2 év, nemek aránya 53% fiú, 47% lány). A válaszadók a vizsgált populáció 93%-át adták. Az adatgyűjtés második szakaszában, egy év elteltével azonosítottuk, hogy IX. osztályban mely szakon folytatják tanulmányaikat azok a tanulók, akik egy évvel korábban továbbtanulásuk kapcsán döntésképesek voltak – azaz pontosan tudták, hogy mely szakon folytassák tanulmányaikat, mely szakmát/foglalkozást szeretnék kitanulni kilencedik osztálytól.

3.3. Alkalmazott mérőeszközök

A populációsintén alkalmazott önkitöltős kérdőívünk szociodemográfiai adatok és a továbbtanulási preferencia mellett a továbbtanulási döntési státusszal (érdektelen, tájékozódó, bizonytalan, döntésképes) és az alkalmazott továbbtanulási döntési stratégiával kapcsolatos itemeket foglalt magába.

A továbbtanulási preferencia tekintetében a tanulóknak meg kellett jelölniük azt a szakot és iskolát, ahol kilencedik osztálytól folytatni kívánnák tanulmányaikat.

A továbbtanulási döntés vizsgálata általunk megfogalmazott itemek segítségével történt. A válaszadóknak elsőként meg kellett jelölniük azt, hogy hol állnak a pályaválasztási döntés folyamatában. Az instrukció a következő volt: „A nyolcadik osztály elvégzésével a sulisoknak dönteniük kell, hogy milyen oktatási formában (szakiskola, szaklíceum, elméleti oktatás, hivatás pálya), milyen szakon és melyik oktatási intézményben folytassák tanulmányaikat. A továbbtanulással kapcsolatos érdektelenségtől egy konkrét szak kiválasztásáig tartó út több mérföldkő mentén halad. Az alábbiakban ezekből kiemeltük a legjellemzőbbeket. Ezekhez viszonyítva, kérünk, jelöld meg saját helyzetedet.” A válaszlehetőségek a következők voltak: „A pályaválasztás gondolata egyáltalán nem foglalkoztat a jelenben.” (érdektelen), „Foglalkoztat a pályaválasztás gondolata, és igyekszem tájékozódni, de egyelőre még nem sikerült beazonosítanom olyan szakot, amelyen továbbtanulnék, olyan szakmát/foglalkozást, amelyet kilencedik osztálytól ki szeretnék tanulni” (tájékozódó), „Egyszerre több szak/szakma/foglalkozás is érdekel, amelyet kilencedik osztálytól szívesen elsajátítanék, a jelenben azonban még nem tudom, ezekből pontosan melyiket válasszam.” (bizonytalan), „Döntöttem, pontosan tudom, hogy melyik szakon szeretném folytatni tanulmányaimat/melyik szakmát/foglalkozást szeretném kitanulni kilencedik osztálytól.” (döntésképes)

A döntési stratégiák vizsgálata a Schlegel és mtsai (2013) által kidolgozott Döntéshozatali Stratégiák kérdőív segítségével valósult meg. Az eredeti mérőeszközből sajátunkéba négy skálát emeltünk át. Ezek a skálák a valódi énünk követése (példáim: „Követtem a bensőmből fakadó valódi énem sugallatát, irányadását, és ennek alapján választottam szakmát/foglalkozást, amit kitanuljak a jövőben.”), az észszerűség követése (példáim: „Elemeztem, hogy milyen képességekkel rendelkezem, és azt a szakot/foglalkozást választottam, amelyikhez képességeim a legjobban illeszkednek.”), mások követése (példáim: „Szüleimre hallgattam / barátaim után mentem, és ennek alapján választottam.”) és a népszerűség követése (példáim: „Döntésemben mindenképp előtt azt tartottam szem előtt, hogy a szak, amelyen továbbtanuljak népszerű, menő választás legyen.”) voltak. Mind a négy skálához egyenként öt item tartozott, ötfokozatú Likert skálán megoszló válaszlehetőségekkel („egyáltalán nem érvényes rám” – „nagyértékben érvényes rám”). Az itemek belső konzisztenciamutatója az első skála esetében 0,81, a második skála esetében 0,87, a harmadik skála esetében 0,78, a negyedik skála esetében pedig 0,79 volt.

3.4. Adatfeldolgozás

Az adatok feldolgozása az IBM SPSS for Windows 26.0 programcsomag segítségével valósult meg. Az adatelemzésnél legfeljebb 95%-os hibaküszöböt tartottunk elfogadhatónak. Az adatelemzést a vizsgált változók leíró statisztikájával indítottuk. Ezt követően megvizsgáltuk, hogy a továbbtanulás tekintetében döntésképes tanulóknak milyen arányban sikerült beváltaniuk pályaválasztási preferenciájukat. Azaz kiszámoltuk, hogy 2023 októberében hány diák tanult tovább azon a szakon, amelyen szeretett volna azok közül, aki 2022 októberében döntésképesek voltak.

Az adatelemzést a továbbtanulási preferenciára fókuszálva folytattuk kétmintás t-próba segítségével, a döntési stratégiák tekintetében összehasonlítva a továbbtanulási preferenciájukat teljesítők és nem teljesítők csoportját. A t értékek szignifikanciája jelzi az átlagokban mutatkozó különbségeket, a Cohen-féle d érték pedig rámutat a különbségek mértékére. Ez 0,20 körüli Cohen-féle d érték esetében alacsonynak, 0,50 körüli érték esetében közepesnek, 0,80 körüli érték esetében pedig erősnek tekinthető. Ezt követően korrelációs számítással vizsgáltuk a döntési stratégiák közötti összefüggést. Végül, az egyes döntési stratégiák prediktív értékét vizsgálva a továbbtanulási preferencia realizálásában regresszióanalízist végeztünk. Az elemzésben a továbbtanulási preferenciájukat realizált tanulók csoportját állítottuk szembe a pályaválasztási preferenciájukat nem realizált tanulók csoportjával, így kétváltozós logisztikus regresszióanalízishez folyamodtunk. A független változókat egyszerre építettük be a modellbe, enter módszerrel. Eesélyhányadosokat számítottunk 95%-os küszöbön határozva meg a konfidenciaintervallumot. Az eredményekben a döntési stratégiák 1 feletti szignifikáns esélyhányados-értéke növeli a továbbtanulási preferencia realizálásának az esélyét, 1 alatti szignifikáns értéke pedig csökkenteti azt, azaz növeli annak valószínűségét, hogy a tanulónak nem sikerül beváltania továbbtanulási preferenciáját.

4. Eredmények

A továbbtanulási döntési státusz tekintetében a vizsgált populáció legnépesebb alcsoportját a döntésképes diákok teszik ki (34,6%), a gyakoriság szempontjából ezt követi a bizonytalanok (31,5%), a tájékozódók (21,1%) és végül az érdektelenek (12,8%) alcsoportja. (lásd. 1. táblázat).

1. táblázat A továbbtanulási döntési státusz a vizsgált mintában (N=1934)

A pályaválasztási döntési státusz	Gyakoriság
Érdektelen	12,8%
Tájékozódó	21,1%
Bizonytalan	31,5%
Döntésképes	34,6%

A továbbtanulás szempontjából döntésképes tanulók 42,6%-nak sikerült kilencedik osztálytól tanulmányait azon a szakon folytatnia, ahová nyolcadik osztályban szeretett volna kerülni. Másképpen fogalmazva, a döntésképes tanulók 42,6%-nak sikerült beváltania továbbtanulási preferenciáját.

A valódi én követésére épülő döntési stratégia [(t(667)=42,70; p<0,001; Cohen d=0,75], illetve az észszerűség követésére épülő döntési stratégia [(t(667)=20,70; p<0,001; Cohen d=0,61] átlagértékei szignifikánsan magasabbak a továbbtanulási preferenciájukat realizált tanulók körében, míg a szülők, barátok követésén alapuló döntési stratégia [(t(667)=-16,78; p<0,001; Cohen d=0,51] és a média-népszerűség követésén alapuló döntési stratégia [(t(667)=-41,99; p<0,001; Cohen d=0,71] átlagértékei szignifikánsan magasabbak a továbbtanulási preferenciájukat nem realizált tanulók körében. A továbbtanulási preferencia

realizálásában adódó valamennyi különbség közepes hatásméret mellett értelmezendő (2. táblázat).

2. táblázat A továbbtanulási preferencia realizálásában adódó különbségek a döntési stratégiák mentén

Döntési stratégiák	Realizált továbbtanuláscsoport (N=285) Átlag/szórás	Nem realizált továbbtanuláscsoport (N=384) Átlag/szórás	Szignifikancia-szint t-próba	Határméret Cohen d
Valódi én követése	17,1(1,91)	10,8(1,87)	p < 0,001	0,75
Észszerűség követése	13,8(2,01)	8,6(3,87)	p < 0,001	0,61
Szülők, barátok követése	11,3(3,86)	15,9(3,21)	p < 0,001	0,51
Népszerűség követése	6,1(2,11)	14,7(2,94)	p < 0,001	0,71

A döntési stratégiák kölcsönös összefüggés-mintázatát a 3. táblázat mutatja be. A valódi én követésére és az észszerűség követésére épülő döntési stratégiák egymással szignifikánsan pozitív, de laza összefüggésben állnak. Hasonló irányú, de valamivel szorosabb a kapcsolat a szülők és/vagy barátok illetve a média-népszerűség követésére épülő döntési stratégiák között. Míg a szülők és/vagy barátok követésére épülő döntési stratégia nem áll statisztikailag értékelhető összefüggésben sem a valódi én, sem pedig az észszerűség követésére épülő döntési stratégiával. Addig a média-népszerűségre épülő döntési stratégia, az észszerűség, illetve a szülők és/vagy barátok követésére épülő döntési stratégiákkal pozitív, a valódi én követésére épülő döntési stratégiával pedig ennél szorosabb, de negatív összefüggésben áll.

3. táblázat A döntési stratégiák korrelációs mátrixa (N=669)

	Ésszerűség követése	Szülők, barátok követése	Népszerűség követése
Valódi én követése	0,18**	0,030, NS	0,56***
Észszerűség követése		0,016, NS	0,24***
Szülők, barátok követése			0,37***
Népszerűség követése			

NS - nem szignifikáns, **p < 0,01, *p < 0,001

A továbbtanulási preferencia döntési stratégiákra épülő regressziós modellje szignifikáns (Constans = 2,91, p < 0,001) (4. táblázat). A négy döntési stratégia a függő változó összvarianciájának 19%-át magyarázza (Nagelkerke R² = 0,19, p < 0,001). A vizsgált döntési stratégiák egyenként is szignifikáns prediktorai a realizált továbbtanulásnak. Relatív súlyát tekintve legmeghatározóbbnak a valódi én követésére épülő döntési stratégia bizonyult. Amennyiben a másik három döntési stratégiát kontroll alatt tartottuk, a valódi én követése több mint hatszorosával növelte a továbbtanulási preferencia beteljesítésének valószínűségét. Azonban nem minden döntési stratégia esélynövelő: a szülők és barátok, illetve a média-népszerűség követésére épülő döntési stratégia például nem az. Ennek értelmében a média-népszerűség követésére épülő döntési stratégia például háromszorosára csökkenti a továbbtanulási preferencia realizálásának esélyét.

4. táblázat A döntési stratégiák prediktív értéke a továbbtanulási preferencia realizálásában (N=669)

	Továbbtanulási preferencia	
	Esélyhányados	Konfidenciaintervallum
Valódi én követése	6,49	4,97 - 8,26***

Észszerűség követése	2,90	1,87 - 4,49***
Szülők, barátok követése	0,87	0,76 - 0,95***
Népszerűség követése	0,67	0,51 - 0,89***
Chi-négyzet összeg	37,65 (df = 6)	
Illeszkedés jósági mutató	1282,35	

***p<0,001

Összegzőképpen megállapítható, hogy a Kovászna megyei nyolcadikosok továbbtanulásának legerőteljesebb prediktorai a valódi én követésére illetve a média-népszerűség követésére épülő döntési stratégiák. Csakhogy míg az előbbi protektív, addig az utóbbi rizikófaktornak bizonyult. Ennek értelmében a valódi én követésére épülő döntési stratégia akár 6,4-szeresére növeli a továbbtanulási preferencia megvalósításának esélyét. Ezzel szemben azok a tanulók, akik továbbtanulási preferenciájukat a népszerűség alapján választották ki, akár 3,3-szor kisebb eséllyel találják majd magukat kilencedik osztályban azon a szakon, ahová készültek.

5. Következtetések

Vizsgálatunkban nyolcadikos diákokat kérdeztünk arról, hogy kilencedik osztálytól milyen szakon szeretnék folytatni iskolai tanulmányaikat. A diákok harmada bizonyult döntésképesnek. Őket utánkövettük, és egy évvel később, kilencedik osztályban megvizsgáltuk, hogy azon a szakon tanulnak-e tovább, ahol nyolcadik osztályosként szerettek volna. Azt találtuk, hogy a döntésképes tanulók közel felének (pontosabban 42,6%-ának) sikerült beváltania nyolcadik osztályos továbbtanulási preferenciáját. Ezt követően, a döntésképes tanulók csoportját tovább vizsgáltuk döntésük meghatározottsága alapján. A pályaválasztás ökológiai modelljének megfelelően társadalmi, interperszonális és individuális döntési forrásokat vettünk alapul. A társadalmi aspektust tekintve a média-népszerűség követésére épülő döntési stratégia, az interperszonális aspektust tekintve a szülői- és kortárshatás követésére épülő döntési stratégia, az individuális aspektust tekintve az ésszerűség illetve a valódi én követésére épülő döntési stratégia szerepét vizsgáltuk a továbbtanulási preferencia beteljesítésében. A vizsgált négy döntési stratégia közül egyesek hangsúlyosabban valószínűsítették a döntés sikerességét, míg mások kevésbé. Mindemellett, míg egyes döntési stratégiák esélynövelő, mások esélycsökkentő szereppel bírtak. Mindközül a leghangsúlyosabb prediktor értékkel a valódi én követésére épülő döntési stratégia bír. Kutatási eredményeket az alábbiakban bővebben kifejtjük és kontextualizáljuk.

A szülők és kortársak szerepe a pályaválasztásban a nemzetközi szakirodalomban széles körben igazolt (Michael és mtsai., 2019; Nawabi és Javed, 2019; Trost és Levin, 2000). A vizsgált tényezők egyes aspektusai pozitív, míg más aspektusok inkább negatív hatást fejtenek ki. Így például a társas támogatás (Khatab, 2005; Kracke, 2011), vagy a bátorító szülői bánásmód (Alexander és Harris, 2011) fokozza a serdülők döntőképességét. A szülők alacsony szocio-kulturális státusza (Osa-Edoh és Alutu, 2011), munkavégzéssel kapcsolatos negatív beállítódása (Dube, 2013) azonban felerősítik a döntéssel kapcsolatos bizonytalanságot.

Mintánkban a szülők, barátok követése csökkentette a továbbtanulási preferencia realizálásának valószínűségét, vagyis mintánkban a szülők, barátok követése nem siker-, hanem kockázati tényezőnek bizonyult. Elképzelhető, hogy a szülők nem ismerik gyermekeiket kellő mértékben ahhoz, hogy érvényes tanácsokkal támogassák őket a továbbtanulásban, mint ahogyan elképzelhető az is, hogy a generációs távolság a mai serdülők és szüleik közötti oly mértékű, amely már meggátolja a szülőt abban, hogy a továbbtanulás tekintetében gyermekének érvényes útmutatást tudjon nyújtani. Másrészt, a negatív kortárshatás értelmezéséhez Mundt és Mundt (2020) eredményei szolgálhatnak megfelelő háttérrel. Eszerint az útmutató kortárshatások kevésbé érvényesülnek a határozott

továbbtanulási elképzeléssel rendelkező serdülőknél. Ezen serdülők esetében ugyanis a kortárshatásokban a szelekciós kritériumok érvényesülnek, azaz azon kortárs-vélemények követése, amelyek a legjobban illeszkednek a saját elképzelésekhez.

A nemzetközi szakirodalom nem csupán hétköznapi kérdésekben, hanem a továbbtanulás tekintetében is egyre erősödő médiahatásra hívja fel a figyelmet (Cocker és Cronin, 2017; Hirschi, 2018; Sari és mtsai., 2024). További empirikus adatok pedig a médiahatások negatív következményeit tárták fel, kiemelve a promovált pályamodellek követésében rejlő kockázatokat (Audrezet és mtsai., 2017; Bravo és mtsai., 2017; Dilon, 2020). A nemzetközi tendenciák megfigyelhetők székelyföldi mintánkban is. Nyolcadikosainknál a média-népszerűség követése a szülői, baráti hatásokhoz hasonlóan negatív szereppel bír a továbbtanulási preferencia realizálására. A média-népszerűségnek ez a kockázatközelítő mértéke ugyanakkor a szülői, baráti hatásokénál jóval erőteljesebb.

A társas hatásokra nézve összességében elmondhatjuk, hogy az általunk talált összefüggések ráirányítják a figyelmet a mély exploráció – vagyis az alapos önfeltárás – jelentőségére a sikeres pályaválasztási döntésben (Grotevant és mtsai., 1986). Az elemző folyamatok szükségességét a személy-pálya találatásban nem válthatják ki sem a társas hatások, sem pedig a népszerű pályamodellek (Edwards, 1991). Amint empirikus eredmények erre már régtől fogva rámutattak: az exploráció elmaradásának következménye a döntésképtelenség (Wondracek, 1995) vagy a korai zárás (Stumpf és mtsai., 1983) lehet. Ez utóbbi esetében a tanuló felszabadul ugyan a döntéssel társuló belső feszültségektől, a személyesség hiányában azonban a társult negatív következmény a választás melletti alacsony elköteleződés (Lopez, 1994).

Amennyiben a pályaválasztási döntéshozatalt folyamatként szemléljük, amelyben exploráció révén formálódnak a válaszlehetőségek, majd kiválasztódik egyetlen alternatíva (Gati és Asher, 2001), a racionális elemzés megkerülhetetlen (Shafir és LeBoeuf, 2002). Az emberi döntéshozatal sikerességéről alkotott kezdeti vélekedések a logikai elemző folyamatokat tartották kulcstényezőnek (Browning és mtsai, 2000; Hastie és Dawes, 2010). Idővel azonban egyre sokasodtak azok a kutatási eredmények, melyek alátámasztották az intuitív folyamatok érvényességét a sikeres döntésben. Míg egyes szerzők a racionális döntést kísérő nem tudatos folyamatokra mutattak rá (Berridge, 2002; Winkielman és Berridge, 2003; Berridge és Aldridge, 2009), addig mások az intuitív döntés eredményességét igazolták változatos döntési helyzetekben (Epstein, 1994; Lieberman, 2003). A szakirodalomban elégségesen megalapozottnak tekinthető munkák egyenesen a racionalitás korlátait vették célba (Gilbert és Wilson, 2000; Nisbett és Wilson, 1977), és tették nyilvánvalóvá az intuitív folyamatok megkerülhetetlenségét a döntéshozatalban (Kahneman, 2003; Simon, 1955).

Saját eredményeink egyrészt megerősítik a racionalitásra épülő döntési stratégia eredményességét, amely a döntésemleletek fényében evidenciának számít, hiszen a logikai műveletek által nyílik meg az út az elemző megismerő viselkedés – az analízis és szintézis, a feltevések megfogalmazása és tesztelése, következtetések megfogalmazása – számára. Másrészt eredményeink kiemelik az észszerűség viszonylagosságát a pályaválasztási döntésben. Mintánkban ugyanis az észszerűség követéséhez viszonyítva mind a valódi én követése, mind pedig a média-népszerűség követése erőteljesebb prediktorai a sikeres döntésnek. Eredményeink egybevágnak a nemzetközi eredményekkel, amelyek rámutatnak arra, hogy a fiatalok gyakran nem élnek elégséges mértékben a racionális gondolkodás eszközeivel (Blustein és Strohmer, 1987), más esetekben pedig racionálisnak tartanak olyan döntéshozatali eljárásokat is, amelyek valójában inkább intuitívnak tekinthetők (Singh és Greenhaus, 2004; Yates, 2015). Harmadrészt eredményeink az észszerűségre és a valódi énről épülő döntési stratégiák laza, de pozitív együttjárását igazolják. Eszerint a racionális, elemző

viselkedés nem zárja ki a szubjektív élményfolyamatokat, és ez fordítva is igaz. Ezen összefüggések szervesen illeszkednek Singh és Greenhaus (2004) egyén-pálya illeszkedés modelljéhez és a Krieshok és mtsai (2009) által kidolgozott trilaterális modell alap gondolatához is, amely értelmében az intuitív és racionális folyamatok együttesen vezetnek adaptív pályaválasztási döntéshez – kiegészülve a bevonódáson alapuló exploráció folyamatával.

Mintánkban a sikeres döntés legerőteljesebb prediktorának a valódi én követésén alapuló döntési stratégia bizonyult. A másik három döntési stratégia hatásának ellenőrzése mellett a valódi én követése még hatszoros eséllyel növelte a döntés sikerét. A döntéshozatali racionalitás elméleteinek (Browning és mtsai, 2000) szempontjából olyan, élettervekkel összekapcsolódó döntések esetén, amelyek hosszú távú jövőbeli következményekkel bírnak, elvárt lenne az, hogy a választás racionálisan megalapozott legyen. Valójában azonban az emberek – kultúrától függetlenül – valódi énjüket, mint irányadót, a mindennapi élethelyzetekhez köthető döntésekben (De Freitas és mtsai., 2018; Kim, 2022; Schlegel és mtsai., 2013) és a pályaválasztásban egyaránt előszeretettel követik (Dik és Duffy, 2009; Dik és mtsai., 2009; Duffy és mtsai., 2011; Hirschi, 2012; Hirschi és Hermann, 2013; Marsh és mtsai., 2020; Steger és mtsai., 2010; Steger és mtsai., 2021). A világban történő eligazodásban bensőnként, mint alapvető viszonyítási pontot az analitikus, az egzisztencialista-humanista és a kognitív személyiségelméletek egyaránt tárgyalják (Abraham, 1991; Strohminger és mtsai., 2017). E magyarázatok közös nevezőjében az a vélekedés áll, miszerint az én, mint fenomenológiai valóság, saját természettel rendelkezik (Cimpian és Salomon, 2014; Christy és mtsai., 2019; Gelman és Wellman, 1991), amely morális értelemben véve eredendően jó (De Freitas és mtsai., 2017), s mint olyan, megbízható útmutató az egyéni lehetőségek kiteljesítésében (Newman és mtsai., 2014).

Összegezve eredményeinket megállapíthatjuk, hogy a nézet, mely szerint a hatékony pályaválasztási döntéshozatal csakis racionális lehet, az információ pedig a véleményalkotás kizárólagos előfeltétele, leszűkítő. Ellenkezőleg: eredményeink megerősítik a nem tudatos és nem kognitív emberi működésmód szerepét a sikeres döntésben. Mindazonáltal nem a kognitív működésmód szükségszerűségét kell kétségbe vonnunk, hanem a szubjektív élményfolyamatok szerepét kell saját értékén kezelni a serdülőkorúak továbbtanulási döntéseiben. Optimális eredményt leginkább a kétutas döntéshozataltól várhatunk: akár a személyes vonzalomra épülő választási alternatíva logikai validálása, akár – személyes megszólítotttság hiányában – az introspektív elemző munka által megszülető személyes vonzalom révén.

Irodalomjegyzék

- Abraham, K. (1991): *Pszichoanalitikus tanulmányok a karakterképzésről*. Párbeszéd Kiadó.
- Alexander, J.D., & Harris, C. (2022): Parenting styles' effects on college students' career decision-making self-efficacy. *The Career Development Quarterly*, 70, 1–8.
- Allport, G.W. (1985): *A személyiség alakulása*. Gondolat Kiadó. Budapest.
- Amundson, N.E., & Penner, K. (2011): Parent involved career exploration. *The Career Development Quarterly*, 47, 98–110.
- Arthur, M.B., Khapova, S.N., & Wilderom, C.P.M. (2005): Career success in a boundaryless career world. *Journal of Organizational Behavior*, 26, 177–202.
- Audrezet, A., De Kerviler, G., & Guidry Moulard, J. (2018): Authenticity under threat: When social media influencers need to go beyond self-presentation. *Journal of Business Research*, 34, 557–569.

- Azman, F., Ghapar, A.A., Faudzi, M.A., Baskaran, H., & Rahim, F.A. (2021): Systematic review of common factors used to measure individuals' career choice. In: H. Badioze Zaman et al. (Eds.): *Advanced in visual informatics* (pp. 111-126). LNCS, volume 13051, Springer.
- Berridge, K.C. (2002). Irrational pursuit: Hyper-incentives from a visceral brain. In I. Brocas & J. D. Carrillo (Eds.), *The psychology of economic decisions* (pp. 17–40). Oxford: Oxford University Press.
- Berridge, K.C., Aldridge, W.J. (2009): Decision Utility, Incentive Salience, and Cue-Triggered "Wanting". *Oxford Series in Social Cognition and Social Neuroscience*: 509–533.
- Blustein, D.L., & Strohmer, D.C. (1987): Vocational hypothesis testing in career decision-making. *Journal of Vocational Behavior*, 31, 45–62.
- Bravo, J., Seibert, S.E., Kraimer, M.L., Wayne, S.J., & Liden, R.C. (2017): Measuring Career Orientations in the Era of the Boundaryless Career. *Journal of Career Assessment*, 25, 502–525.
- Cabrera A.F., & La Nasa S.M. (2002): Understanding the college choice process. *New Direction for Institutional Research*, 107, 5–22.
- Christy, A.G., Schlegel, R.J., & Cimpian, A. (2019): Why do people believe in a "true self"? The role of essentialist reasoning about personal identity and the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 117, 386–416.
- Cimpian, A., & Salomon, E. (2014): The inherence heuristic: An intuitive means of making sense of the world, and potential precursor to psychological essentialism. *Behavioral and Brain Sciences*, 37, 461–527.
- Cocker, H.L., & Cronin, J. (2017): Charismatic Authority and the YouTuber: Unpacking the New Cults of Personality. *Marketing Theory*, 17, 455–472.
- De Freitas, J., Cikara, M., Grossmann, I., & Schlegel, R. (2017): Origins of the belief in good true selves. *Trends in Cognitive Sciences*, 21, 634–636.
- De Freitas, J., Sarkissian, H., Newman, G.E., Grossmann, I., De Brigard, F., Luco, A., & Knobe, J. (2018): Consistent belief in a good true self in misanthropes and tree independent cultures. *Cognitive Science*, 42, 134–160.
- Denes-Raj, V., & Epstein, S. (1994): Conflict between intuitive and rational processing: when people behave against their better judgement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 819–829.
- Dilon, C. (2020): Tiktok Influences on teenagers and young adults students: The common usages of the application Tiktok. *American Scientific Research Journal for Engineering, Technology and Sciences*, 68, 32–42.
- Dik, B.J., & Duffy, R.D. (2009): Calling and vocation at work: Definitions and prospects for research and practice. *The Counseling Psychologist*, 37, 424–250.
- Dik, B.J., Duffy, R.D., & Eldridge, B.M. (2009): Calling and vocation in career counseling: Recommendations for promoting meaningful work. *Professional Psychology: Research and Practice*, 40, 625–632.
- Dube, S. (2013): Influence of home environment vocational interest among high school adolescents. *International Journal of Social and Economic Research*, 3, 142–149.
- Duffy, R.D., Dik, B.J., & Steger, M.S. (2011): Calling and work related outcomes: Career commitment as a mediator. *Journal of Vocational Behavior*, 78, 210–218.

- Edwards, J.R. (1991): Person–job fit: A conceptual integration, literature review, and methodological critique. *International Review of Industrial and Organizational Psychology*, 6, 283–357.
- Epstein, S. (1994): Integration of the cognitive and the psychodynamic unconscious. *American Psychologist*, 49, 709–724.
- Gati, I. (1986): Making career decisions: A sequential elimination approach. *Journal of Counseling Psychology*, 33, 408–412.
- Gati, I., & Asher, I. (2001): The PIC model for career decision making: Prescreening, in-depth exploration, and choice. In F. T. L. Leong & A. Barak (Eds.), *Contemporary models in vocational psychology: A Vol. in honor of Samuel H. Osipow* (pp. 7–54). Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Gati, I., & Kulcsár, V. (2021): Making better career decisions: From challenges to opportunities. *Journal of Vocational Behavior*, 126, 1035–1045.
- Gelman, S.A., & Wellman, H.M. (1991): Inside and essences. Early understanding of the non-obvious. *Cognition*. 38, 213–244.
- Germeijs, V., & Verschueren, K. (2006): High school students' career decision-making process: A longitudinal study of one choice. *Journal of Vocational Behavior*, 68, 189–204
- Germeijs, V., & Verschueren, K. (2007): High school students' career decision-making process: Consequences for choice implementation in higher education. *Journal of Vocational Behavior*, 70, 223–241.
- Gibson, D.E. (2004): Role model in career development: New direction for theory and research. *Journal of Vocational Behavior*, 65, 134–156.
- Gilbert, D.T., & Wilson, T.D. (2000): Miswanting: Some problems forecasting future affective states. In J. P. Forgas (Ed.), *Feeling and thinking: The role of affect in social cognition* (pp. 178–197). Cambridge: Cambridge University Press.
- Grotevant, H.D., Cooper, C.R., & Kramer, K. (1986): Exploration as a predictor of congruence in adolescents' career choice. *Journal of Vocational Behavior*, 29, 201–215.
- Gubler, M., Arnold, J., & Coombs, C. (2013): Reassessing the protean career concept: Empirical findings, conceptual components, and measurement. *Journal of Organizational Behavior*, 35, 23–40.
- Hastie, R., & Dawes, R.M. (2010): *Rational Choice in an uncertain world: The psychology of judgment and decision making*. London: Sage.
- Hirschi, A. (2018): The Fourth Industrial Revolution: Issues and Implications for Career Research and Practice. *The Career Development Quarterly*, 66, 192–204.
- Hirschi, A., & Hermann, A. (2013): Calling and career preparation: Investigating developmental patterns and temporal precedence. *Journal of Vocational Behavior*, 83, 51–60.
- Hirschi, A. (2012): Callings and work engagement: Moderated mediation model of work meaningfulness, occupational identity, and occupational self-efficacy. *Journal of Counseling Psychology*, 59, 479–485.
- Horney, K. (2004): *A neurotikus személyiség napjainkban*. Ursus Libris kiadó, Budapest.
- Jung, C.G. (1991): *Analitikus pszichológia*. Gönc kiadó, Budapest.

- Kahneman, D. (2003): A perspective on judgment and choice. Mapping bounded rationality. *American Psychologist*, 58, 697–720.
- Khattab, N. (2005): The effects of high school context and interpersonal factors on students' educational expectations: A multi-level model. *Social Psychology of Education*, 8, 19–40.
- Kim, J., Chen, K., Rivera, G.N., Hong, E.K., Kamble, S., Scollon, C.N., Sheldon, K.M., Zhang, H., & Schlegel, R.J. (2022): True-self-as-guide lay theory endorsement across five countries. *Self and Identity*, 21, 939–962.
- Kim, J., Christy, A. G., Rivera, G.N., Hicks, J.A., & Schlegel, R.J. (2021): Is the illusion of authenticity beneficial? Merely perceiving decisions as guided by the true self enhances decision satisfaction. *Social Psychological and Personality Science*, 12, 80–90.
- Kracke, B. (2011): Parental behavior and adolescents' career exploration. *The Career Development Quarterly*, 45, 81–97.
- Krieschok, T.S. (1998): An anti-interospectivist view of career decision making. *Career Development Quarterly*, 46, 210–229.
- Kuijpers, M., & Scheerens, J. (2006): Career Competencies for the modern career. *Journal of Career Development*, 32, 303–319.
- Lieberman, M.D. (2003): Reflective and reflexive judgment processes: A social cognitive neuroscience approach. In J. P. Forgas, K. R. Williams, & W. von Hippel (Eds.), *Social judgments: Implicit and explicit processes* (pp. 44–67). Cambridge University Press.
- Lopez, F.G. (1994): Further validation of the Commitment to Career Choices Scale: Extensions to a high-school sample. *Journal of Career Assessment*, 2, 398–407.
- Marsh, D.R., Alayan, A.J., & Dik, B.J. (2020): Answered callings, unanswered callings, or no calling: Examining a Nationally Representative Sample. *The Career Development Quarterly* 68, 374–380.
- Maslow A. (2016): *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libri Kiadó.
- Barger, M.M., Kim, E.M., Kuncel, N.R., Pomerantz, E.M. (2019): The relation between parents' involvement in children's schooling and children's adjustment: A Meta-Analysis. *Psychological Bulletin*, 145, 134–148.
- Mundt, S.D., & Mundt, M.P. (2020): The role of peer groups in adolescents' educational expectations: a stochastic actor-based model. *International Journal of Adolescence and Youth*, 25, 1009–1021.
- Nawabi, S., & Javed, M.O. (2019): Parental influence on career choice of their children: literature review. *International Journal of Advanced Research*, 7, 221–227.
- Newman, G.E., Bloom, P., & Knobe, J. (2014): Value judgments and the true self. *Personality & Social Psychology Bulletin*, 40, 203–216.
- Nisbett, R.E., & Wilson, T.D. (1977): Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84, 231–259.
- Osa-Edoh, G.I. & Alutu, A.N.G. (2011): Parents socio economic status and its effect in students educational values and vocational choices. *European Journal of Educational Studies*, 3, 11–21.
- Phillips, S.D. (1997): Toward an expanded definition of adaptive decision making. *The Career Development Quarterly*, 42, 275–287.

- Rogers, C. (1980): *A way of being*. Paperback.
- Sandhu, D., & Tung, S. (2005): Psycho-social correlates of identity formation in adolescence. *Journal of Psychological Research*, 49, 77–84.
- Sari, K.H., Supriadi, A., & Rakhman, M.A. (2024): The influence of using Tiktok application on the establishment of student entrepreneurial spirit. *Jurnal Teknologi Pendidikan*, 9, 110–119.
- Schlegel, R.J., Hicks, J.A., Davis, W.E., Hirsch, K.A., & Smith, C.M. (2013): The dynamic interplay between perceived true self-knowledge and decision satisfaction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 104, 542–558.
- Schlegel, R.J., Vess, M., & Arndt, J. (2012): To discover or to create: Metaphors and the true self. *Journal of Personality*, 8, 969–993.
- Schlegel, R.J., & Hicks, J.A. (2011): The true self and psychological health: Emerging evidence and future directions. *Social and Personality Psychology Compass*, 5, 989–1003.
- Schlegel, R.J., Hicks, J.A., Arndt, J., & King, L.A. (2009): Thine own self: True self-concept accessibility and meaning in life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 96, 473–490.
- Segers, J., Inceoglu, I., Vloeberghs, D., Bartram, D., & Henderickx, E. (2008): Protean and boundaryless careers: A study on potential motivators. *Journal of Vocational Behavior*, 73, 212–230.
- Shafir, E., & LeBoeuf, R.A. (2002): Rationality. *Annual Review of Psychology* 53, 491–517.
- Sheldon, K.M., Gunz, A., & Schachtman, T.R. (2012): What does it mean to be in touch with oneself? Testing a social character model of self-congruence. *Self and Identity*, 11, 51–70.
- Simon, H.A. (1955): A behavioral model of rational choice. *Quarterly Journal of Economics*, 69, 99–118.
- Singh, R., & Greenhaus J.H. (2004): The relation between career decision-making strategies and person-job fit. A study of job changers. *Journal of Vocational Behavior*, 64, 198–221.
- Soresi, S., Nota, L., Ferrari, L., & Ginevra, M.C. (2014): Parental influences on youth's career construction. In G. Arulmani, A. J. Bakshi, F. T. L. Leong, & A. G. Watts (Eds.), *Handbook of career development: International perspectives* (pp. 149–172). Springer Science + Business Media.
- Steger, F.M., O'Donnell, M.B., & Morse, J.L. (2021): Helping students find their way to meaning: Meaning and purpose in education (pp.551–579), in M. L. Kern and M. L. Wehmeyer (Eds.), *The Palgrave Handbook of Positive Education*. The Palgrave Handbook of Positive Education.
- Steger, M.F., Pickering, N., Shin, J.Y., & Dik, B.J. (2010): Calling in work: Secular or sacred? *Journal of Career Assessment*, 18, 82–96.
- Strohinger, N., Knobe, J., & Newman, G. (2017): The true self: A psychological concept distinct from the self. *Perspectives on Psychological Science*, 12, 551–560.
- Stumpf, S.A., Colarelli, S.M., & Hartman, K. (1983): Development of the Career Exploration Survey (CES). *Journal of Vocational Behavior*, 22, 191–226.
- Trost, J., & Levin, J. (2000): Step family as direct and indirect relationship. *Journal of Comparative Family Studies*, 31, 137–154.

Valcour, M., Bailyn, L., & Quijada, M.A. (2007): Customized careers. In H. P. Gunz–M. A. Peiperl (Eds.), *Handbook of Career Studies* (pp. 188–210) Sage, Thousand Oaks.

Winkielman, P., & Berridge, K.C. (2003): Irrational wanting and subrational liking: How rudimentary motivational and affective processes shape preferences and choices. *Political Psychology*, 24, 659–680.

Wondracek, F.W. (1995): The relationship of identity status to career-indecision during adolescence. *Journal of Adolescence*, 18, 17–29.

Yates, J. (2015): The heart has its reason that reason knows nothing of the role of the unconscious in career decision making. *Journal of the National Institute for Career and Education Counseling*, 35, 28–35.

Yeh, H., & Lempers, J.D. (2004): Perceived sibling relationship and adolescent development. *Journal of Youth and Adolescence*, 33, 133–147.

Young, R.A. (1983): Career Development of Adolescents: An Ecological Perspective. *Journal of Youth and Adolescence*, 12, 401–417.

Zajonc, R.B. (1980): Feeling and Thinking: Preferences need no inferences. *American Psychologist*, 35, 151–175.

Szerző

Brassai László, Kovászna Megyei Erőforrás és Nevelési Tanácsadó Központ (Románia), e-mail: laszlobrassai@gmail.com